

IJTIMOY XAVFLI QILMISH SODIR ETGAN SHAXSNI USHLASH VAQTIDA ZARAR YETKAZISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Mamasoliev Xojiakbar Yodgorbekovich

Farg'ona yuridik texnikumi

Sud-huquqiy faoliyat yo'nalishi 44-24 guruh o'quvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19075134>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida zarar yetkazish institutining jinoyat huquqidagi nazariy va huquqiy jihatlari tahlil qilinadi.

Mazkur institut jinoyatni istisno qiluvchi holatlardan biri sifatida ko'rib chiqilib, uning asosiy maqsadi jinoyat sodir etgan shaxsning qochib ketishining oldini olish, uni vakolatli organlarga topshirish hamda jamiyat xavfsizligini ta'minlashdan iborat ekanligi asoslab beriladi.

Maqolada ushbu institutning qo'llanilish shartlari, xususan, zarar yetkazishning zaruriyligi va mutanosibligi, shuningdek ushlab jarayonida qonuniylik tamoyiliga rioya etish masalalari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy xavfli qilmish, shaxsni ushlab, zarar yetkazish, jinoyatni istisno qiluvchi holatlar, jinoyat huquqi, qonuniylik tamoyili, mutanosiblik tamoyili, zaruriyat prinsipi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, jamiyat xavfsizligi.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и правовые аспекты института причинения вреда при задержании лица, совершившего общественно опасное деяние, в уголовном праве. Данный институт рассматривается как одно из обстоятельств, исключающих преступность деяния, а его основной целью является предотвращение побега лица, совершившего преступление, передача его компетентным органам и обеспечение безопасности общества. В статье также исследуются условия применения данного института, в частности необходимость и соразмерность причинения вреда, а также соблюдение принципа законности в процессе задержания.

Ключевые слова: Общественно опасное деяние, задержание лица, причинение вреда, обстоятельства, исключающие преступность деяния, уголовное право, принцип законности, принцип соразмерности, принцип необходимости, правоохранительные органы, общественная безопасность.

Abstract. This article analyzes the theoretical and legal aspects of causing harm while apprehending a person who has committed a socially dangerous act within the framework of criminal law. This institution is considered one of the circumstances excluding criminal liability, and its main purpose is substantiated as preventing the offender from escaping, ensuring their transfer to competent authorities, and maintaining public safety. The article also examines the conditions for applying this institution, particularly the necessity and proportionality of causing harm, as well as the importance of observing the principle of legality during the apprehension process.

Key concepts: Socially dangerous act, apprehension of a person, causing harm, circumstances excluding criminal liability, criminal law, principle of legality, principle of proportionality, principle of necessity, law enforcement agencies, public safety.

Jamiyatda huquqiy tartibotni ta'minlash davlatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bu vazifani amalga oshirish jarayonida jinoyatchilikka qarshi kurashish, jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash va ularni ushlab muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayrim hollarda jinoyat sodir etgan yoki ijtimoiy xavfli qilmishni amalga oshirgan shaxsni ushlab jarayonida muayyan zarar yetkazilishi mumkin. Bunday holatlar jinoyat huquqida alohida huquqiy institut sifatida qaraladi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning qonuniy mexanizmi sifatida baholanadi.

Jinoyat huquqi nazariyasida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida zarar yetkazish huquqiy jihatdan jinoyat hisoblanmaydigan holatlar qatoriga kiritiladi. Bu institutning asosiy maqsadi jinoyat sodir etgan shaxsning qochib ketishiga yo'l qo'ymaslik, uni vakolatli organlarga topshirish va jamiyat xavfsizligini ta'minlashdan iborat. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, ushbu institut jinoyatchilikka qarshi kurashishda fuqarolarning faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi.¹

Jinoyat huquqi nazariyasida ushbu masalaga oid turli ilmiy yondashuvlar mavjud. Masalan, mashhur huquqshunos olim A.V. Naumovning ta'kidlashicha, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida zarar yetkazish jinoyatchilikka qarshi kurashishning muhim huquqiy vositalaridan biri bo'lib, u fuqarolar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini huquqiy jihatdan himoya qiladi.² Uning fikricha, jinoyat sodir etgan shaxsni ushlab jarayonida yetkazilgan zarar muayyan shartlar mavjud bo'lgan taqdirda jinoiy javobgarlikni keltirib chiqarmaydi.

Shu bilan birga, mazkur institutning huquqiy mohiyati jinoyat huquqidagi "jinoyatni istisno qiluvchi holatlar" tizimi bilan bog'liq. Bu holatlarda shaxsning harakati tashqi jihatdan jinoyat tarkibiga o'xshash bo'lsa-da, uning ijtimoiy foydali maqsadga qaratilganligi sababli jinoiy javobgarlik kelib chiqmaydi. Ilmiy manbalarda bu holatlar jamiyat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizm sifatida baholanadi.³

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida zarar yetkazishning huquqiy asoslari milliy qonunchilikda ham mustahkamlangan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida ushbu holat jinoyatni istisno qiluvchi holatlar qatoriga kiritilgan. Qonunchilikka ko'ra, jinoyat sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida unga yetkazilgan zarar jinoyat hisoblanmaydi, agar bu harakat shaxsni vakolatli organlarga topshirish maqsadida amalga oshirilgan bo'lsa va boshqa vositalar bilan uni ushlab imkoniyati bo'lmagan bo'lsa.⁴

Bu yerda muhim jihatlardan biri – zarar yetkazishning zarur va mutanosib bo'lishi hisoblanadi. Ya'ni shaxsni ushlab vaqtida yetkazilgan zarar qochishning oldini olish uchun zarur bo'lgan darajadan oshmasligi lozim. Agar ushbu chegaralardan chiqib ketilsa, shaxsning harakatlari jinoiy javobgarlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bu haqda huquqshunos olim Yu.M. Tkachevskiy ham o'z tadqiqotlarida qayd etib, ushbu institutni qo'llashda mutanosiblik prinsipi muhim ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi.⁵

Shuningdek, ushbu institutni qo'llashda bir qator shartlar mavjud. Birinchidan, ushlanayotgan shaxs haqiqatdan ham ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan bo'lishi yoki shunday qilmish sodir etganlikda asosli gumon mavjud bo'lishi kerak. Ikkinchidan, zarar yetkazishning asosiy maqsadi shaxsni ushlab va uni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga topshirish bo'lishi lozim.

¹ Рапог А.И. *Уголовное право. Общая часть*. – Москва: Проспект, 2019. – Б. 214–216.

² Наумов А.В. *Российское уголовное право. Общая часть*. – Москва: Норма, 2018. – Б. 297–299.

³ Марченко М.Н. *Теория государства и права*. – Москва: Проспект, 2018. – Б. 412–414.

⁴ O'zbekiston Respublikasi *Jinoyat kodeksi*. <https://lex.uz/docs/111453>.

⁵ Ткачевский Ю.М. *Обстоятельства, исключающие преступность деяния*. – Москва: Юрист, 2003. – Б. 85–88.

Uchinchidan, ushlar jarayonida yetkazilgan zarar zaruriy chegaralardan oshmasligi shart.

Ushbu shartlar mavjud bo'lgan taqdirdagina shaxsning harakatlari jinoiy javobgarlikka sabab bo'lmaydi.

Zamonaviy jinoyat huquqi nazariyasida ushbu institut fuqarolarning jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi ishtiroki bilan ham bog'liq holda o'rganiladi. Ayrim hollarda jinoyat sodir etgan shaxsni birinchi bo'lib fuqarolar ushlab qolishi mumkin. Bunday vaziyatlarda fuqarolarning harakatlari qonun bilan himoya qilinadi. Bu esa jamiyatda huquqiy tartibotni ta'minlashda fuqarolarning faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Xalqaro huquqiy amaliyotda ham ushbu institut muayyan darajada tan olingan. Masalan, ko'plab davlatlarning jinoyat qonunchiligida "qonunga muvofiq ushlar" yoki "qonuniy kuch ishlatish" tushunchalari mavjud bo'lib, ular jinoyat sodir etgan shaxslarni ushlar jarayonida muayyan darajada kuch ishlatish imkonini nazarda tutadi. Ilmiy adabiyotlarda bu holat davlatning huquqni muhofaza qilish funksiyasini amalga oshirishning zarur elementi sifatida baholanadi.⁶

Shu bilan birga, ushbu institutni qo'llashda inson huquqlarini ta'minlash masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Chunki shaxsni ushlar jarayonida ortiqcha kuch ishlatish yoki asossiz zarar yetkazish inson huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli huquqiy davlatlarda ushbu institutni qo'llashda mutanosiblik, qonuniylik va zaruriyat tamoyillari asosiy mezon sifatida qabul qilingan.

Ta'kidlash lozimki, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlar bilan bog'liq harakatlarning qonuniyligini, shuningdek ushlarining zarur choralaridan chetga chiqilmaganligini aniqlashda ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsning ayni paytdagi xatti-harakatlari, ushlariga kirishgan shaxsning jismoniy imkoniyatlari, ruhiy holati va boshqa obyektiv holatlar inobatga olinadi. Ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlar nafaqat huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlarining, balki ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishidan jabrlangan shaxs hamda boshqa shaxslarning ham huquqi sanaladi.

So'zimiz yakunida aytish mumkinki, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlar vaqtida zarar yetkazish jinoyat huquqida muhim ahamiyatga ega bo'lgan huquqiy institut hisoblanadi. U jamiyat xavfsizligini ta'minlash, jinoyat sodir etgan shaxslarni ushlar va huquqiy tartibotni muhofaza qilishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ushbu institutni qo'llashda qonuniylik, zaruriyat va mutanosiblik tamoyillariga qat'iy rioya qilish talab etiladi. Faqat ana shunday holatdagina mazkur huquqiy mexanizm jamiyat manfaatlarini samarali himoya qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Рарог А.И. Уголовное право. Общая часть. – Москва: Проспект, 2019. – Б. 214–216.
2. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. – Москва: Норма, 2018. – Б. 297–299.
3. Марченко М.Н. Теория государства и права. – Москва: Проспект, 2018. – Б. 412–414.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. <https://lex.uz/docs/111453>.
5. Ткачевский Ю.М. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. – Москва: Юрист, 2003. – Б. 85–88.
6. Fletcher G. Rethinking Criminal Law. – Oxford University Press, 2000. – p. 761–763.

⁶ Fletcher G. **Rethinking Criminal Law**. – Oxford University Press, 2000. – p. 761–763.